

KS. HENRYK MISZTAŁ

CENZURA UPREDNIA W USTAWODAWSTWIE KOŚCIOŁA ZACHODNIEGO DO SOBORU TRYDENCKIEGO

Motu proprio pap. Pawła VI *Integrae servandae* z r. 1965¹ oraz notyfikacja Kongregacji Doktryny Wiary z 1966 r. zniosły indeks książek zakazanych w dotychczasowym rozumieniu prawa kanonicznego². Zagadnienie cenzury uprzedniej pozostało jednak nadal aktualne w życiu Kościoła, a przepisy prawa kanonicznego w tej sprawie mają zastosowanie w praktyce.

Słowo „cenzura” pochodzi od łacińskiego wyrazu „censeo”, co oznacza: badam, egzaminuję, zastanawiam się, oceniam, mniemam, utrzymuję, rozważam, polecam, rozporządzam. Natomiast termin „cenzura” oznacza: sąd, wyrok sądowy, egzamin, ocenę, wgląd³. W prawie rzymskim przez termin „cenzura” rozumiano zarówno urząd, jak i wyrok cenzora, który czuwał nad obyczajami i określał kary za przestępstwa⁴. Urząd cenzora ustanowił Serwiusz Tuliusz, według tradycji szósty król Rzymu, żyjący około V w. przed Chrystusem⁵. Za czasów Dioklecjana (284-305) przez słowo „cenzura” rozumiano upomnienie lub ostrzeżenie mające charakter kary i w takim znaczeniu zostało przejęte przez prawo kościelne⁶. Najczęściej przez „cenzurę” w prawie Kościoła zachodniego rozumiano kary poprawcze: ekskomunikę, interdykt i suspensę⁷. Kodeks Prawa Kanonicznego zachował takie znaczenie terminu „cenzura” w kanonach 2241-2285.

Obok tego bardzo starego znaczenia w Kodeksie Prawa Kanonicznego jest mowa także o cenzurze uprzedniej (*censura praevia*) w

¹ AAS 57 (1965) 952-955.

² AAS 58 (1966) 445. Por. ks. J. Grzywacz. *Kult Boży. Urząd Nauczycielski Kościoła*. Warszawa 1969 s. 173-182; ks. J. Krukowski. *Zagadnienie indeksu książek zakazanych w świetle posoborowych dokumentów Stolicy Apostolskiej*. „Prawo Kanoniczne” 13:1970 nr 1-2 s. 217-227.

³ Du Cange. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. T. 3. Gratz 1954 s. 527; *Thesaurus linguae latinae*. T. 3. Lipsiae 1906 s. 803.

⁴ A. Reiffenstuel. *Ius canonicum universum*. T. 5. Romae 1834 s. 385.

⁵ A. Forcellini. *Lexicon totius latinitatis*. T. 2. Prati 1861 s. 136.

⁶ P. Cappello. *Tractatus canonico-moralis de censuris*. Taurinorum Augustae 1925 s. 1; O. Karlova. *Römische Rechtsgeschichte*. Leipzig 1885 s. 235.

Ks. M. Myrcha. *Prawo karne*. T. 2. Kara. Warszawa 1960 s. 125-129.

kanonach 1385-1394. Przez cenzurę uprzednią rozumie się autentyczną ocenę pism pod względem zgodności z zasadami wiary i obyczajów, wydaną przez kompetentną władzę kościelną. Logicznie i chronologicznie poprzedza ona udzielenie pozwolenia na wydanie dzieł drukiem (*licentia*)⁸. Zanim doszło do stosowania terminu „cenzura uprzednia”, posługiwano się innymi terminami na oznaczenie tej instytucji prawnej. Najwcześniejszym terminem używanym na jej określenie było słowo „sąd” lub „osąd” dzieła (*iudicium*)⁹. Później posługiwano się terminami: „badanie” (*examen*)¹⁰, „aprobata” (*approbatio*)¹¹, „pozwolenie” (*permissio*)¹², „licencja” (*licentia*)¹³, „cenzura” (*censura*)¹⁴. Terminu *censura uprzednia* użył pierwszy raz pap. Pius IX w encyklice z 1848 r.¹⁵

⁸ D. Wi est. *The Precensorship of Books* (The Catholic University of America Press. N. 17). Washington 1953 s. 65; ks. A. Petrani. *Indeks książek zakazanych i jego rozciągłość*. „Ateneum Kapłańskie” T. 32:1933 s. 292; H. Jone. *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*. T. 2. Paderborn 1954 s. 525; M. Conte a Coronata. *Institutiones iuris canonici*. Ed. 4. T. 2. Romae 1956 s. 324.

⁹ List 48 św. Ambrożego († 397) do kapłana Sabina: „Remisisti mihi libellos, quos tuo iudicio probatiores habeo”. [W:] J. Migne. *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. T. 16. Parisiis 1844 s. 1201. (W dalszym ciągu będę cytował: Migne PL); pap. Mikołaj I (858-867) w liście do króla Karola Lysego w 867 r. pisał: „Opus nobis misisti et Nostro debuit iudicio approbari”. Fragmentum anno 867, de Joanne Scoto quod in quibusdam bene non sensit. Migne PL T. 119 s. 1119.

¹⁰ Słowa tego użył św. Augustyn († 430) w dedykacji dzieła *Libri quattuor contra epistolas Pelagianorum* pap. Bonifacemu I (418-422). Migne PL. T. 44 s. 551. Na oznaczenie cenzury uprzedniej słowa „examen” użyły *Konstytucje Narboneńskie* z 1260 r. *S. Bonaventurae Opera omnia*. T. 8. Ad Claras Aquas 1898 s. 449. Podobnie Sobór Lateraneński V (1515): „[...] statuimus [...] nullus librum aliquem, [...] imprimere [...] praesumat [...] nisi prius examinatum fuerit”. *Codicis Iuris Canonici Fontes, cura Emi Petri Card. Gasparri editi*. Vol. 1-9. Romae 1923-1939 (vol. 7-9 ed. cura et studio Emi Iuliani Card. Serédi. Romae 1938-1939). T. 1. n. 68. (W dalszym ciągu będę cytował: *Fontes CIC*).

¹¹ Por. odpowiedź Kongregacji Obrzędów z dnia 12 października 1857 r: *Decreta authentica Sacrae Congregationis Sacrorum Rituum ex actis eiusdem collecta eiusque auctoritate promulgata sub auspiciis Leonis PP. XIII*. Vol. 2. Romae 1898-1927 n. 3059; podobnie w dekrecie z dnia 4 września 1877 r. Tamże vol. 3 n. 3428.

¹² Dekret Kongregacji Obrzędów z dnia 16 marca 1833 r. Tamże vol. 2 n. 2701; podobnie Klemens XIII w konstytucji *Cum sanctissimum* z 1604 r. *Fontes CIC*. T. 1 n. 191.

¹³ Przykłady takiego użycia słowa „licentia” spotykamy w dekretach Soboru Trydenckiego (1545-1563). *Acta conciliorum et epistolae decretales ac constitutiones Summorum Pontificum ab anno Christi 34 ad annum 1714*. Ed. Hardouinus. T. 10. Parisiis 1715 s. 23 E.

¹⁴ Por. § 3 i 12 konstytucji Benedykta XIV *Sollicita ac provida* z 9 lipca 1753 r. *Fontes CIC*. T. 2 n. 426.

¹⁵ *Litt. encycl. Pii IX*, 2 iun. 1848: „Statuimus atque permittimus ut in omni Ephemeredum et Librorum genere illi dumtaxat sine praevia Ecclesiastica censura edi nequeant [...]” *Pii IX Pontificis Maximi Acta*. Pars I s. 101.

I. KSZTAŁTOWANIE SIĘ USTAWODAWSTWA O CENZURZE UPREDNIEJ
DO CZASU WYNALEZIENIA DRUKU (1440)

Do czasu wynalezienia druku nie spotykamy w Kościele zachodnim ustaw prawa powszechnego dotyczących cenzury uprzedniej. Jakkolwiek do XIII w. nie było przepisów prawnych dotyczących cenzury uprzedniej, to jednak wytworzyła się w Kościele praktyka, że dzieła, które miały być przeznaczone do rozpowszechniania, oddawano władzy duchownej do oceny. W w. XIII spotykamy już pierwsze przepisy prawa partykularnego, dotyczące cenzury uprzedniej.

Wiara i zasady moralne głoszone przez chrześcijan napotykały od pierwszych wieków na opór filozofii greckiej, religii pogańskich, a także herezji. Walka z zasadami wiary i moralności chrześcijańskiej toczyła się nie tylko przy pomocy administracyjnych dekretów, ale także przez słowo pisane. Podobnie pismami posługiwali się i sami chrześcijanie przy ewangelizacji i apologii religii. Dlatego od pierwszych wieków Kościół musiał czuwać nad pismami. Czynił to przez podawanie wiernym ogólnych kryteriów, przy pomocy których odróżniali oni dzieła nieszkodliwe dla wiary i tym samym dozwolone, od szkodliwych, czyli zabronionych. Oto niektóre przykłady wspomnianych kryteriów:

Za zabronione uchodziły dzieła napisane przez p o g a n. *Konstytucje Apostolskie*, które powstały w IV lub V w., zawierały przepis: „powstrzymaj się od wszystkich ksiąg pogańskich”¹⁶. Takie wyrażenie pozwala nam sądzić, że była to zasada ogólna, dotycząca nie tylko już istniejących ksiąg pogańskich, ale i tych także, które dopiero miały być napisane¹⁷.

Obok ksiąg pogańskich za zabronione uchodziły dzieła bezbożnych autorów. W rozdziale XVI księgi 6 *Konstytucje Apostolskie* wyraźnie napominały, aby pochopnie nie aprobowano ksiąg napisanych przez autorów bezbożnych.

Następnie *Konstytucje Apostolskie* przestrzegały wiernych przed księgami apokryficznymi, które były pisane przez różnych herezyków pod imieniem Chrystusa lub jego uczniów¹⁸.

W odróżnieniu od ksiąg przez Kościół odrzucanych, były także dzieła polecane przez władze kościelne. Posiadamy w tej materii wypowiedź św. Hieronima († 420). Chociaż Ojcowie Kościoła nie byli ustawodawca-

¹⁶ Lib. I, cap. 6: „Abstine ab omnibus libris gentilium [...]” J. D. Mansi. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. T. 1. Paris—Leipzig 1901 s. 279.

¹⁷ Szeroko na temat zakazu ksiąg pisanych przez pogan pisał J. Gretserus (*De iure et more prohibendi, expurgandi et abolendi libros haereticos et noxios*. Ingolstadii 1603 s. 30-40). Por. także J. Simor. *De Sacra Congregatione Indicis*. „Archiv für katholisches Kirchenrecht. T. 21:1869 s. 50; Wiest, jw. s. 5-6.

¹⁸ Mansi, jw. s. 462.

mi, to jednak ich zdanie, jako świadków ówczesnej dyscypliny, ma dla badania źródeł instytucji prawnych ogromne znaczenie. Św. Hieronim w 54 liście do Furii napisał, aby poza Pismem św. czytała traktaty ludzi uczonych, ale tylko takich, których wiara jest znana¹⁹.

Spis przyjmowanych i polecanych przez Kościół ksiąg zawierał także dekret pap. Gelazego I (492-496) *De libris recipiendis et non recipiendis*. Dekret oprócz ksiąg Pisma św. polecał dzieła i traktaty wszystkich prawowiernych ojców, którzy w niczym nie odstępili od rzymskiego Kościoła²⁰. Do dzieł zabronionych papież zaliczył opisy czynów świętych męczenników i wyznawców sporządzane przez nieznaną autorów oraz wszystkie dzieła heretyków²¹. Pap. Gelazy I zreferował jedynie w swym dekreście ówczesną praktykę nadzoru Kościoła nad pismami, lecz nie wprowadził obowiązku poddawania dzieł cenzurze uprzedniej.

Obok ogólnych kryteriów dla wiernych w kwestii kontroli nad pismami, Kościół wydawał niejednokrotnie ocenę pojedynczych dzieł. Świadectwem tego rodzaju praktyki jest pochodzący z II w. *Fragment Muratoriego*. Autor owego manuskryptu wyliczył poszczególne księgi Nowego Testamentu jako dozwolone do czytania w Kościele. Poza tym pozytywną ocenę otrzymała także *Apokalipsa* Jana i Piotra, których w Kościele niektórzy nie chcieli czytać. Wspominając zaś dziełko Hermasa *Pasterz* autor zaznaczył, że czytać go wprawdzie można, lecz jedynie prywatnie — a „nie wolno ludowi podawać w kościele”. Zdecydowanie negatywną notę otrzymały dzieła Marcjona, Arsinousa oraz listy do Laodycejczyków i Aleksandryjczyków²². Ze słów *Fragmentu Muratoriego* wnioskować można, że racją, dla której dzieło było dozwolone lub zakazane w Kościele, był autorytet autora. Hermas, choć nie był z liczby apostołów i proroków, ale był bratem pap. Piusa I (142-155), cieszył się autorytetem i dlatego jego dzieło *Pasterz* było wiernym dozwolone²³. Z *Fragmentu Muratoriego* wynika jasno, że była sprawowana kontrola poszczególnych dzieł, ale po ich ukazaniu się. Na podstawie tego dokumentu jeszcze nie

¹⁹ *Ep. 54 ad Furiam*: n. 11: „Post Scripturas Sanctas doctorum hominum tractatus lege; eorum dumtaxat, quorum fides nota est” Migne PL. T. 22 s. 55.

²⁰ Tamże t. 59 s. 158.

²¹ Tamże s. 157, 158.

²² Tak zwany *Fragment Muratoriego* został odkryty i opublikowany przez Ludwika Muratoriego (1672-1750) w dziele: *Antiquitates Italiae medii aevi*. Mediolan 1738-1743 t. 3. Por. E. Dąbrowski, *Glossy i odkrycia biblijne*. Warszawa 1954 s. 121-132; W. Altaner. *Patrologie*. Freiburg 1958 s. 125. Tekst *Fragmentu Muratoriego* został opublikowany w *Enchiridion Biblicum*. Romae 1927 s. 1-3.

²³ „Pastorem [...] Hermas conscripsit sedente cathedra Urbis Romae Pio Episcopo fratre eius; et ideo legi eum quidem oportet”. *Enchiridion Biblicum*, s. 3.

można wnioskować, czy była stosowana cenzura uprzednia²⁴. Wyjaśnienie tej kwestii znajdziemy dopiero w źródłach z IV w. Niektórzy autorowie wysyłali władzom kościelnym swoje pisma w celu otrzymania aprobaty lub pisma podejrzone innych autorów w celu zbadania²⁵. Oto niektóre przykłady tej praktyki:

Św. Ambroży († 397) wysłał swoje dzieła w celu otrzymania aprobaty do bpa Sabina. Biskup wydał pozytywną ocenę jego pism. Wtedy Ambroży zachęcony — jak pisał — nie tyle pozytywną oceną dzieł, ale chęcią znalezienia prawdy, wysłał mu inne swoje pisma do przeglądu. W załączonym liście napisał, że nie wyda swoich dzieł, dopóki nie otrzymają one pozwolenia biskupiego²⁶. Zatem biskup dokonywał oceny dzieł przed ich wydaniem. Jest to wyraźny przykład praktyki cenzury uprzedniej przy końcu IV w. Podobnie św. Augustyn († 430) swoje dzieło *Libri quatuor contra duas epistolas Pelagianorum* wysłał do pap. Bonifacego I (418-422) zaznaczając, że kieruje je do papieża nie po to, aby go pouczać, ale w celu dokonania przeglądu i jeśli zajdzie potrzeba, także poprawy²⁷.

Gennadiusz († 500), kapłan z Marsylii, swoje dzieło *De scriptoribus ecclesiasticis* przesłał do cenzury pap. Gelazemu I, a Possessor, biskup afrykański, wysłał przez diakona Justyna list do pap. Hormisdasa I (514-523), w którym zaznacza, że nie otrzymał odpowiedzi, czy jego dzieło *Beati Pauli Apostoli Epistolarum explanationes* jest godne papieskiego błogosławieństwa²⁸.

Eulogiusz († 607), patriarcha aleksandryjski, swoje pisma przeciwko heretykom agnoitom przesłał do pap. Grzegorza Wielkiego (590-607) w celu otrzymania aprobaty²⁹

Atanazy († 880), bibliotekarz Kościoła rzymskiego, otrzymał od pap. Mikołaja I (858-867) aprobatę dzieła Leoncjusza, biskupa Cypru, pod ty-

²⁴ Wiest twierdzi, że już na podstawie *Fragmentu Muratoriego* można wnioskować o sprawowaniu cenzury uprzedniej. Por. jw. s. 5.

²⁵ A. Arndt. *De libris prohibitis commentarii*. Ratisbonae, Neo Eboraci et Cincinnati 1895 s. 45; A. Vermeersch. *De prohibitione et censura librorum*. Romae 1906 s. 5. Niektórzy utrzymywali, że praktyka wysyłania dzieł do papieża w celu otrzymania aprobaty była znana w V w. Por. W. Szczepański. *Nowy indeks książek zakazanych oraz jego uzasadnienie, dzieje i nowe prawo*. Kraków 1903 s. 22; Źródła pozwalają nam sądzić, że już przy końcu IV w. na pewno wysyłano dzieła do cenzury papieskiej. Por. Wiest, jw. s. 10.

²⁶ Migne PL. T. 16 s. 201-203.

²⁷ Cap. I, n. 3: „[...] haec ergo, quae istis, ut dixi duabus Epistolis illorum, ista disputatione respondeo ad tuam potissimum dirigere Sanctitatem. non tamen discenda quam examinanda, et ubi forsitan aliquid displicuerit, emendanda constitui”. Migne PL. T. 44 s. 551.

²⁸ Tamże t. 58 s. 1111; t. 63, s. 490.

²⁹ Tamże t. 77 s. 1096.

tułem *Vita Sancti Joannis Eleemosinarii*. W przedmowie do tego dzieła Atanazy napisał, że „nie należy czegokolwiek przyjmować lub wydawać bez wikariusza Bożego, [...] jedyne go papieża”³⁰.

Podobnych przykładów można wskazać więcej, lecz nie jest to konieczne, ponieważ wymienione stanowią wystarczający dowód, że cenzura uprzednia była stosowana od pierwszych wieków Kościoła. Powstaje pytanie: jak pogodzić brak jakichkolwiek praw pisanych, wprowadzających cenzurę, i jednocześnie fakt, że liczni autorowie wysyłali swoje pisma do władz kościelnych w celu zbadania ich i otrzymania aprobaty? W odpowiedzi na to pytanie należy stwierdzić, że instytucja cenzury w Kościele do XIII w., tj. do czasu ukazania się pierwszych praw pisanych w tej materii, rządzona była prawem zwyczajowym³¹. Oto niektóre dowody na potwierdzenie tej tezy:

Do pap. Mikołaja I (858-867) doniesiono, że Jan Skot przetłumaczył z języka greckiego na łacinę dzieło Dionizego Areopagity *De divinis Nominibus et coelestis ordinibus*. Papież napisał w tej sprawie list do króla Karola Łysego. „To dzieło — pisał papież — według zwyczaju powinno być przesłane do nas i przez nas zaaprobowane, tym bardziej że znaleziono w nim pewne usterki odnośnie do wiary. To, co zostało zaniedbane, teraz należy uzupełnić i dzieło bezzwłocznie przesłać do nas w celu otrzymania aprobaty”³². Powołanie się papieża — i to w liście do monarchy — na istniejący zwyczaj przesyłania dzieł do cenzury uprzedniej stanowi ważny dowód na istnienie i na powagę tego zwyczaju.

Baroniusz (1538-1607) postawił tezę, że początków tego zwyczaju należy szukać w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Omawiając rok 400 Baroniusz napisał, że praktyka cenzury pism stała się powszechna³³. Przy omawianiu roku 600 stwierdził, że ustalili się zwyczaj przesyłania do aprobaty papieskiej wszystkich pism skierowanych przeciwko herezykom, a napisanych przez katolików³⁴. O mocy obowiązującej tego prawa zwyczajowego świadczy wypowiedź Abelarda, zawarta w *Epistola prima, seu historia calamitatum Abelardi ad amicum scripta*. Abelard w liście tym napisał, że na synodzie w Soisson (1121) spalono jego dzieło

³⁰ Tamże t. 73 s. 339.

³¹ Simor, jw. s. 52; Arndt. *Patrologie*, s. 47-49; Szczepański, jw. s. 22-23; Wiest, jw. s. 11-14. Według niektórych autorów do czasu wynalezienia druku nie było pozytywnych praw ani zwyczaju cenzury. Por. A. Boudinhon. *La nouvelle législation d'Index*. Paris 1925 s. 45; E. Jombart. *Censure*. W: *Dictionnaire de Droit Canonique*. T. 3. Paris 1938 s. 159.

³² Migne PL. T. 119 s. 1119.

³³ C. Baronius, O. Raynaldi, J. Laderchi, A. Theiner. *Annales Ecclesiastici*. T. 2. Parisii 1864 ad an. 400.

³⁴ Tamże ad an. 600.

De Trinitate et Unitate, a jego zamknięto w obcym klasztorze. Abelard oskarżył synod, że odrzucił jego dzieło tylko dlatego, iż nie posiadało aprobaty władzy kościelnej, a nie zbadano samego dzieła³⁵. O powadze omawianego prawa zwyczajowego świadczą także usilne starania teologa paryskiego Wilhelma o uzyskanie aprobaty dzieła *Tractatus brevis novissimorum temporum*. Trzy razy zwracał się do papieży z prośbą o aprobatę, ale za każdym razem bezskutecznie³⁶.

Omawiając wiek XII nie można pominąć ojca kanonistyki — Gracjana. Otóż Gracjan, gromadząc przepisy nie tylko nowe, ale także stare, w tym czasie jeszcze obowiązujące, nie przytoczył nigdzie wyraźnego nakazu oddawania dzieł do cenzury uprzedniej. Ograniczył się jedynie do zacytowania niektórych starych tekstów, świadczących o ogólnym nadzorze Kościoła nad pismami. Przytoczył dekret Gelazego I *De libris recipiendis et non recipiendis*³⁷, list św. Hieronima, piętnujący czytanie ksiąg pogan³⁸, oraz, powołując się na list pap. Mikołaja I z r. 865 do arcybiskupów i biskupów Galii, wspomniał, że Stolica Apostolska faktycznie aprobuje lub odrzuca książki przedłożone jej do cenzury³⁹. U Gracjana zatem nie ma jakichkolwiek przepisów prawnych, wprowadzających cenzurę uprzednią w Kościele. Świadczy to o słuszności tezy, że do XIII w. praktykowano cenzurę pism, choć poza prawem zwyczajowym nie było jeszcze pozytywnych praw pisanych, normujących tego rodzaju praktykę.

Pierwsze przepisy pojawiły się w prawie partykularnym zakonu franciszkańskiego, uniwersytetu paryskiego i synodu oksfordzkiego⁴⁰. Zakon franciszkański pierwszy unormował sprawę cenzury uprzedniej przez wydanie specjalnego przepisu prawnego. Stało się to na kapitule general-

³⁵ Migne PL. T. 178 s. 149-150.

³⁶ Arndt. *De libris prohibitis commentarii*, s. 54-56.

³⁷ C. 3, D. 15.

³⁸ C. 1, D. 37.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Przyjmuje się na ogół, że druk został wynaleziony w r. 1440 przez Jana Gutenberga (1394-1468). Dotychczas nie ustalono, kiedy i gdzie pierwszy raz próbowano drukować, Chińczycy bowiem znali druk prawdopodobnie ok. 900 lat wcześniej od Europejczyków. Por. E. Bednarczyk. *Graficzny rozwój litery*. Warszawa 1956 s. 136. Swend Dahl podał, że pierwszy raz druk był zrealizowany w 1444 r. Por. *Dzieje książki*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1965 s. 120. Niektórzy autorowie (wliczeni w przyp. 31) utrzymywali, że do czasu wynalezienia druku nie było prawa pisanego ani zwyczaju cenzury uprzedniej. Przeczą temu jednak źródła i liczni autorowie: Arndt. *De libris prohibitis*, s. 43-48; Szczepański, jw. s. 22; Wiesł, jw. s. 15; W. Plöchl. *Geschichte des Kirchenrechts*. T. 2. Wien 1962 s. 527-529.

nej, odbytej w r. 1260 w Narbonne we Francji. Tekst przepisu o cenzurze znajduje się w tak zwanych *Konstytucjach Narboneńskich*, które dotyczą całego zakonu franciszkańskiego. Kapituła generalnej w r. 1260 przewodniczył św. Bonawentura i dlatego całe *Konstytucje Narboneńskie* są włączone do jego dzieł. W tytule *De scriptis publicandis* konstytucje zakonne domagały się cenzury dla wszystkich nowych pism, które miały być rozpowszechniane poza zakonem. W zakonie zatem można było rozpowszechniać pisma bez cenzury uprzedniej. Przepis wymieniał jedynie dzieła nowe, co pozwala sądzić, iż chodzi tu o cenzurę uprzednią. Cenzurę miał sprawować przełożony generalny lub prowincjalny z definitorami na kapitule prowincjalnej. Przepisy nakazujące oddawać dzieła nowe do cenzury zostały obwarowane przepisami karnymi. Należały do nich sankcje: post trzydniowy o chlebie i wodzie oraz pozbawienie owego pisma ⁴¹.

Drugim chronologicznie dokumentem, zawierającym przepisy prawne o cenzurze uprzedniej, była ustawa uniwersytetu paryskiego, który w r. 1275 wydał przepis zarządzający obowiązkiem oddawania dzieł do cenzury uprzedniej. Obowiązek ten dotyczył pracowników nauki tego uniwersytetu, tj. magistrów i bakałarzy. Nie wolno im było rozpowszechniać swoich wykładów bez uprzedniej aprobaty. Funkcje cenzorów miała sprawować kancelaria uniwersytecka i profesorowie wydziału teologicznego. Powodem wydania tych postanowień było rozpowszechnianie fałszywych egzemplarzy wykładów uniwersyteckich ⁴². Niektórzy autorowie utrzymują, że tego rodzaju cenzurę w XIV w. wprowadziły niemal wszystkie uniwersytety w Europie ⁴³.

Przykładem ustawodawstwa synodalnego zlecającego cenzurę uprzednią uniwersytetom są statuty synodu prowincjalnego w Oksfordzie z r. 1408. Gdy w Anglii Wiklef zaczął głosić błędy zaczerpnięte z ksiąg Marsyliusza z Padwy i Jana z Janduno, wtedy biskup Canterbury na synodzie w Oksfordzie w 1408 r. postanowił, aby nikt nie ośmielał się czytać ksiąg Wiklefa, zanim nie będą zbadane i nie otrzymają aprobaty akademii w Oksfordzie i Cambridge. Synod zabronił także dokonywania tłumaczeń Pisma św. na język angielski bez pozwolenia władzy diecezjalnej

⁴¹ „Item inhibemus ne de cetero aliquod scriptum novum extra Ordinem publicetur, nisi prius examinatum fuerit per Generalem Ministrum, vel Provincialem et Definitores in Capitulo Provinciali. Et quicumque fecerit, tribus diebus tantum in pane et aqua ieiunet et caret illo scripto” (*Bonaventurae S., Doctoris Seraphici S.R.E. Card. Opera omnia*. Ad Claras Aquas 1902 s. 440-467).

⁴² „Item quod nullus magister aut baccalarius, qui sententias legerit, suam lecturam sententiarum committet tractando stationariis directe vel indirecte, quousque sua lectura fuerit per cancelariam et magistros praedictae (theologie) facultatis examinata” H. Denifle, E. Chartrelain. *Chartularium Universitatis Parisiensis*. Parisiis 1889 s. 689.

⁴³ Plöchl, jw. s. 528; Wiest, jw. s. 16.

lub synodu prowincjalnego. Naruszających powyższy przepis należało karać ekskomuniką większą, podobnie jak heretyka⁴⁴.

Przedstawione wyżej ustawy o cenzurze miały charakter partykularny i nie obejmowały całego Kościoła. Dopiero wynalezienie druku spowodowało większe upowszechnienie książek i dlatego zrodziła się potrzeba ustawodawstwa powszechnego w omawianej materii.

II. USTAWODAWSTWO O CENZURZE UPREDNIEJ OD WYNALEZIENIA DRUKU DO SOBORU TRYDENCKIEGO

Po wynalezieniu druku (1440) w związku z szybkim powiększaniem się liczby książek szersze kręgi czytelników były objęte wpływami słowa drukowanego. Zakony, legaci papiescy i uniwersytety w zakresie partykularnym regulowały zagadnienie kontroli wydawnictw. Oto kilka przykładów. W r. 1459 Mikołaj Franco, legat papieski w Wenecji, zabronił wydawania bez aprobaty biskupiej jakichkolwiek dzieł o wierze⁴⁵. W latach 1465–1467 mnisi benedyktyńscy w Subiaco wprowadzili u siebie cenzurę książek. Uniwersytety gorliwie sprawowały cenzurę, lecz nie zawsze znajdowały posłuch u drukarzy⁴⁶. Oto w r. 1478 uniwersytet w Kolonii napiętnował jakieś błędy, głoszone przez bliżej nieznane niewiasty i zabronił drukować, czytać i sprzedawać książki zawierające te błędy. Niewiasty nie zastosowały się do wymagań mistrzów uniwersyteckich. Dlatego uniwersytet zwrócił się do Stolicy Apostolskiej o pomoc. Pap. Sykstus IV (1471—1484) dnia 18 marca 1479 r. wysłał do uniwersytetu w Kolonii specjalne brewe. Uniwersytet otrzymał od Stolicy Apostolskiej nie tylko pochwałę za dotychczasową działalność w dziedzinie cenzury pism, ale także dodatkowe uprawnienia w walce ze złymi książkami. Mistrzowie uniwersyteccy otrzymali upoważnienie nakładania powagą Stolicy Apostolskiej cenzur i innych kar na drukarzy oraz czytających i kupujących książki zawierające błędy w wierze⁴⁷. Było to prawo papieskie, lecz miało zasięg partykularny, dotyczyło bowiem tylko uniwersytetu w

⁴⁴ Hardouinus. *Acta conciliorum*, t. 7 s. 940 n.

⁴⁵ Simor, jw. s. 55.

⁴⁶ J. Fijałek. *Początki cenzury prewencyjnej* (Studia staropolskie. T. 1). Kraków 1928 s. 135–136.

⁴⁷ Breve Sixti IV: „Accepimus litteras vestras ex quibus cum iucunditate intelleximus, quo zelo fidei orthodoxae, quaque prudentia scripta erronea haeresim sapientia legi, imprimi et vendi prohiberitis, muliercularumque [sic] impertitiam reseritis [...] Laudamus vos in Domino vehementer [...] Ceterum ut quod bene cepistis, facilius possitis perficere, harum serie vobis auctoritate apostolica licentiam et facultatem concedimus coercendi sub censuris ecclesiasticis et aliis opportunis remediis impressores, emptores, lectores librorum huiusmodi⁹”. E. Voullième. *Der Buchdruck Kölns bis 1500*. Bonn 1903 s. 84.

Kolonii. W tym czasie uniwersytety sprawowały już cenzurę we Włoszech, Niemczech, Francji, Hiszpanii i Polsce ⁴⁸.

Wydarzeniem, które skłoniło papieża do wydania prawa powszechnego o cenzurze, było wystąpienie we Włoszech filozofa Pico Mirandola. W r. 1486 ogłosił on w Rzymie 900 tez z całej wiedzy ludzkiej. Przy wyjaśnianiu nauki katolickiej posłużył się cytatami z dzieł filozofów pogańskich oraz hołdował magii i kabalistyce. Zapewniał przy tym, że niczego nie chce głosić, czego Kościół i jego głowa, bardzo zasłużony pap. Innocenty VIII, nie uznawali za prawdę. Papież jednak zganił jego tezy. Mirandola wbrew swoim deklaracjom opublikował tezy w Neapolu. Wydał je drukiem u Macieja z Ołomuńca Morawczyka z fałszywą datą 31 maja 1487 r. pt. *Apologia*. Stało się to bezpośrednią przyczyną uregulowania praw o cenzurze dla całego Kościoła ⁴⁹.

Pierwszym dokumentem, normującym zagadnienie cenzury uprzedniej pism i druków w całym Kościele zachodnim, była konstytucja Innocentego VIII (1484-1492) *Inter multiplices* z dnia 17 listopada 1487 r. ⁵⁰

W świetle przepisów tejże konstytucji cenzurze uprzedniej podlegały wszystkie książki, traktaty i jakiegokolwiek pisma bez względu na to, czy były to dzieła o tematyce religijnej czy świeckiej. Zatem zakres dzieł podlegających cenzurze był bardzo szeroki ⁵¹. Cenzura dzieła miała polegać na starannym egzaminie w celu stwierdzenia, czy nie ma w nim treści przeciwnej wierze, bezbożnej lub gorszącej. Dokonywanie egzaminu dzieł należało do cenzorów. W Rzymie na urząd cenzora został wyznaczony mistrz pałacu apostolskiego. Poza Rzymem cenzorami konstytucja ustanawiała ordynariuszów miejscowych. Ordynariusze mogli mianować na te stanowiska mężów biegłych w dziedzinie wiedzy zawartej w cenzurowanym dziele. Po przeprowadzeniu egzaminu cenzorskiego mistrz pałacu apostolskiego lub jego zastępca w Rzymie, a poza Rzymem miejscowi ordynariusze mogli udzielić pozwolenia na druk. Pozwolenia należało udzie-

⁴⁸ Fijałek, jw. s. 138.

⁴⁹ Tamże s. 140.

⁵⁰ Niektórzy autorowie nie znali tego dokumentu i uważali, że pierwszą ustawą papieską, normującą zagadnienie cenzury dla całego Kościoła, była konstytucja *Inter multiplices* pap. Aleksandra VI z 1 czerwca 1501 r. Tak utrzymywali: Arndt. *De libris prohibitis*, s. 67; Boudinhon, jw. s. 45; J. Hilgers. *Der Index der verbotenen Bücher*. Friburgi—Brisgoviae 1904 s. 482; Szczepański, jw. s. 26. Natomiast autorowie: Vermeerch. *De prohibitione* s. 5; Plöchl, jw. s. 528; Wiest, jw. s. 18 przyjmowali jako pierwszą konstytucję Innocentego VIII *Inter multiplices* z 17 listopada 1487 r. Po odkryciu tekstu konstytucji *Inter multiplices* w statutach synodu diecezjalnego w Kolonii, nie ulega wątpliwości, że ta konstytucja była pierwszą powszechną ustawą o cenzurze uprzedniej. Por. Fijałek, jw. s. 140-144.

⁵¹ C. Dilgson. *De revisione et approbatione librorum typis describendorum*. Analecta Ecclesiastica. T. 4: 1896 s. 473.

łać gratis. Przepisy konstytucji zostały obwarowane sankcją ekskomuniki latae sententiae oraz karami pieniężnymi w wysokości uznanej przez władzę upoważnioną do udzielania pozwoleń na druk⁵².

Nie mamy dowodów, czy konstytucja Innocentego VIII *Inter multiplices* dotarła do wszystkich diecezji Kościoła i czy była powszechnie stosowana⁵³.

Przepisy tejże konstytucji powtórzył pod takim samym tytułem pap. Aleksander VI (1492-1503) dnia 1 czerwca 1501 r.⁵⁴ Zostały one skierowane do całego Kościoła, ale szczególnie do czterech prowincji niemieckich: Kolonii, Moguncji, Trewiru i Magdeburga⁵⁵. Drukarze niemieccy apelowali do Rzymu przeciw nakładaniu na nich obowiązku oddawania dzieł do cenzury. Odpowiedzią na apelację było powtórzenie konstytucji pap. Innocentego VIII, co oznaczało odrzucenie apelacji.

W kilkanaście lat później Sobór Laterański V ponownie zajął się zagadnieniem cenzury pism i druków⁵⁶.

Pap. Leon X (1513-1521) dnia 5 maja 1515 r. na Soborze Laterańskim V promulgował nową konstytucję o cenzurze uprzedniej *Inter sollicitudines*. Była ona pierwszą odpowiednio opublikowaną ustawą papieską dotyczącą omawianej kwestii — zwróciła też uwagę całego Kościoła⁵⁷.

⁵² Innocentius VIII. Const. *Inter multiplices*: „Nos districte percipiendo inhibemus, ne de cetero libros [...] imprimere aut imprimi facere praesumant, nisi consultis prius super hoc in dicta curia magistro sacri palatii, seu in eius absentia ipsius vicis gerente, et extra eam locorum ordinariis et eorum speciali et expressa impetrata licentia gratis concedenda, quorum conscientia oneramus, ut antequam huiusmodi licentiam concedant, imprimenda diligenter examinent sive a peritis et catholicis examinari faciant et procurent ac diligenter advertant, ne quid imprimatur, quod orthodoxae fidei contrarium, impium et scandalosum existat [...] sub simili excommunicationis latae sententiae et eorum arbitrio exigenda peccuniaria poena incurrenda [...]” Voullième, jw. s. 88-90.

⁵³ Można przypuszczać, że w Polsce była znana jeszcze przed powtórzeniem jej przez Aleksandra VI w 1501 r. Mianowicie drukarze niemieccy Szwajbold Fiol i Jan Turzon w 1491 r. w Krakowie wydrukowali pisma cyrylickie. Były to księgi *Oktoichu*, czyli *Osmoglasnica* „św. Jana Damascena”. Zbigniew Oleśnicki wraz z kapitułą odrzucił prośbę Jana Turzona o aprobatę jego druków. Szwajbold Fiol siedział półtora miesiąca w więzieniu, a Jan Turzon wycofał się w ogóle z tej sprawy. Ponieważ nie znamy, aby była jakaś wzmianka w partykularnym ustawodawstwie polskim kościelnym o cenzurze, dlatego mamy prawo przypuszczać, że decyzja Zbigniewa Oleśnickiego była praktycznym zastosowaniem konstytucji *Inter multiplices* pap. Innocentego VIII. Por. Fijałek, jw. s. 140-144.

⁵⁴ Tamże s. 144.

⁵⁵ „Unde nos [...] intellexerimus artificio dictae artis plurimos libros atque tractatus in diversis mundi partibus praesertim Coloniensi, Treviriensi, Magdeburgensi, Moguntina provinciis fuisse impressos [...]”. Cyt. za: Dilgstron, jw. s. 422-424.

⁵⁶ Boudinhon, jw. s. 45; Hilgers, jw. s. 482.

⁵⁷ Wiest, jw. s. 20.

W konstytucji tej, po udzieleniu pochwały dla sztuki drukarskiej, papież z ubolewaniem stwierdzał, że niektórzy drukarze w różnych częściach świata wydawali i sprzedawali dzieła zawierające błędy w wierze, a także opisy zniesławiające osoby wysoko postawione w hierarchii kościelnej. Czytelników — pisał papież — książki te nie tylko nie uczą niczego dobrego, lecz również prowadzą do błędów w wierze, życiu i obyczajach⁵⁸. W tekście konstytucji bardzo trafnie został określony cel stosowania cenzury uprzedniej względem wszelkiego rodzaju pism i druków. „Rozciągnęliśmy swoją pieczę nad sprawą drukowania — pisał papież — aby to, co zostało wynalezione na chwałę Bożą, dla pomnożenia wiary oraz dla upowszechnienia dobrej sztuki, nie sprzeciwiało się swemu celowi przynosząc szkodę zbawieniu chrześcijan”⁵⁹.

W swojej zasadniczej części konstytucja Leona X powtórzyła dotychczasowe przepisy odnośnie do cenzury uprzedniej, wydane przez Innocentego VIII w 1487 r. Wprowadziła jedynie drugorzędne zmiany. Dotyczyły one liczby cenzorów i niektórych kar. Według konstytucji Innocentego VIII do przeprowadzenia egzaminu dzieł cenzurowanych wymagany był tylko jeden cenzor. Był nim w Rzymie mistrz pałacu apostolskiego lub jego zastępca, a poza Rzymem — ordynariusz miejsca, który mógł wyreczyć się katolikami biegłymi w danej dziedzinie wiedzy. Przepisy wydane na Soborze Laterańskim V domagały się dwóch cenzorów; w Rzymie — mistrz pałacu apostolskiego i wikariusz miasta, poza Rzymem — ordynariusze lub ludzie biegli przez nich wyznaczeni oraz inkwizytorzy miejsca, gdzie książka miała być drukowana⁶⁰.

Zaostrzone zostały kary w porównaniu z konstytucją *Inter multiplices*. Mianowicie, do ekskomuniki i kary pieniężnej, nałożonej stosownie do uznania władzy kościelnej, dodano pozbawienie przez rok prawa drukowania książek, a karę pieniężną określono na sumę stu dukatów. Biskup lub wikariusz apostolski miał prawo karać opornych wszelkimi środkami karnymi, by innych odwieść od złego przykładu⁶¹.

Ustawy Soboru Laterańskiego V w tej kwestii znalazły oddźwięk w

⁵⁸ *Inter Sollicitudines* § 1: „Ars imprimendi libros temporibus potissimum nostris, divino favente numine, inventa, seu ducta et perpolitata, plurima mortalibus attulerit commoda, cum parva impensa copia librorum maxima habeatur [...] nonnulli huius artis imprimendi magistri in diversis Mundi partibus libros [...] errores etiam in fide, ac perniosa dogmata etiam Religioni Christianae contraria, ac contra famam personarum, etiam dignitate fulgentium continentes imprimere, ac publice vendere praesumant, ex quorum lectura non solum legentes non aedificantur, sed in maximos potius, tam in fide, quam in vita et moribus prolabuntur errores”. *Fon-tes CIC*. T. 1 n. 68.

⁵⁹ Tamże § 2.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże § 3.

ustawodawstwie partykularnym. Do czasu Soboru Trydenckiego tylko nieliczne synody podejmowały zagadnienie cenzury uprzedniej, a dowody tego w ustawodawstwie są bardzo skąpe. Synod odbyty w Paryżu (1528) zabronił pod karą ekskomuniki latae sententiae wydawać drukiem księgi święte lub dzieła doktorów, które traktują o sprawach wiary i obyczajów bez pozwolenia ordynariusza Paryża i wikariuszy metropolii paryskiej⁶². Synod koloński z r. 1536 wydał przepisy trzymając się ściśle ustaw laterańskich. Do przedmiotów podległych cenzurze zaliczył także obrazy i wprowadził nowe wymagania — w książkach musi być wydrukowane imię i nazwisko drukarza oraz miejsce wydania⁶³. W Polsce od r. 1523 cenzurę uprzednią sprawowała Akademia Krakowska⁶⁴.

LA CENSURE PRÉALABLE DES LIVRES
DANS LA LÉGISLATION DE L'ÉGLISE D'OCCIDENT
JUSQU'AU CONCILE DE TRENTE

Résumé

La censure préalable des livres, en tant qu'appréciation authentique de ceux-ci au point de vue de leur conformité avec les principes de la foi et des moeurs, formulée par l'autorité ecclésiastique compétente, est une institution très ancienne dans l'Eglise d'Occident: elle remonte aux premiers siècles. Malgré que l'Eglise ait aboli en 1965 l'index des livres interdits au sens que le droit canon attribuait à ce terme, la censure préalable est une institution qui continua à garder son actualité et à être utilisée dans la pratique.

Au cours des premiers siècles, les autorités ecclésiastiques fournissaient aux fidèles des critères généraux permettant de distinguer des écrits conformes à la foi et aux moeurs, c'est-à-dire permis, d'avec des écrits nuisibles, donc non permis. On considérait comme appartenant à cette dernière catégorie les ouvrages d'auteurs païens ou athées et les apocryphes. Parmi les premiers on rangeait les livres des auteurs dont la fidélité à l'Eglise était manifeste et le nom bien connu. Depuis le IVe s. se rencontre la pratique de soumettre des ouvrages à la censure avant la publication. Saint Ambroise, saint Augustin, Euloge, Athanase et autres procédaient ainsi. Au IXe s. on peut déjà parler d'un droit coutumier universellement reconnu consistant à soumettre les ouvrages à la censure. Les premiers règlements y relatifs apparurent dans la législation particulière: chez les franciscains en 1260, à l'université de Paris en 1275, au concile d'Oxford en 1408. Après l'invention de l'impression (1440), la rapide diffusion d'imprimés décida l'Eglise à introduire sous sanctions canoniques la censure dans toute l'Eglise d'Occident. Le premier document introduisant la censure préalable des livres dans l'ensemble de l'Eglise fut la constitution d'Innocent VIII *Inter multiplices* de 1487, répétée en 1501 par Alexandre VI. En 1515, le concile de Latran reprit le problème. En Pologne, dès 1523 la censure préalable était faite par l'université de Cracovie.

⁶² Hardouinus. *Acta conciliorum* t. 9 s. 1925.

⁶³ Tamże, s. 1965.

⁶⁴ Por. K. Mężyński. *Frycza Modrzewskiego De Republica emendanda a cenzura kościelna*. „Pamiętnik Literacki” T. 43:1952 s. 1-2.